

INNHOLD

Forord	11
Innledning	13
1. Mytenes makt	25
Tema 1: Hva sier lærebøkene om	33
2. Kristningen? – 30–1300	34
3. Tro, vitenskap og ... middelalderen? – 500–1450	60
4. Hekser – er kristen tro noe å samle på?	92
5. Oppdagelser fra Amerika til astronomi? – 1450–1650	105
6. Den flate jord? – Oppdagelsesreise i lærebøkene	126
7. Opplysningstiden? – Der alle gode ting er fra? – 1650–1800 .	142
8. Moderne tid? – 1800–2000	160
9. Vekkelser, misjon og det moderne	187
Tema 2: Fag og filosofi	203
10. Hvem stjal historien vår? <i>Av Ole Petter Erlandsen</i>	204
11. Anvendelse av kritisk tenkning – tro og vitenskap i middelalderen <i>Av Torgeir Landro</i>	221
12. Mytipedia – et lite myteleksikon	239
Etterord – samtale med lærebokforfatter	254
Litteraturliste	261
Sluttnoter til mytipedia	280

Forord

Denne boken har to deler.

Del 1 er skrevet av Bjørn Are Davidsen, som vurderer hvordan lærebøker fremstiller kirken og kristen tro gjennom historien. Hvilket inntrykk får elevene av dagens og tidligere lærebøker?

Del 2 går Ole Petter Erlandsen gjennom faktorer og tenkesett som kan ha påvirket lærebøker. Torgeir Landro tar oss med på en øvelse i kritisk tenkning om middelalderen, en tidsperiode som er ganske svartmalt i en rekke lærebøker og mye populærvitenskap.

Boka er skrevet for alle som er interessert i førstehjelp i møte med vanlige feiloppfatninger og myter. Forhåpentligvis kan den også brukes som innspill til læremidler og dybdelæring, til også mer allment å se sammenhenger, utvikle historisk empati, perspektivmangfold og kildekritikk. I det 21. århundre kan ikke skolen unnskyldes for å spre myter fra 1800-tallet, eller vinkler som forvirrer mer enn de forklarer.

Tittelen har dobbelt bunn. Læreplaner åpner for et mangfold av temaer og perspektiver, vinkler og merkelapper. Da er et naturlig spørsmål: Hva er det lurt av læreboken å velge? For det er ikke bare ved å reprodusere myter, men også ved å overdrive brudd mellom perioder, at elever kan bli (unnskyld ordspillet) lurt av læreboken.

Fortellingene foran hvert kapittel er ikke fra virkeligheten. Kanskje kan de likevel antyde hvordan møter med feil i læremidler kan oppleves. Jeg håper og tror at ingen har opplevd det helt på den måten.

Selvsagt vil det finnes feil også i denne gjennomgangen. Som i læremidler kan noe blir for enkelt eller for firkantet. Noe kan også være kontroversielt. Men nettopp fordi vi utfordrer vanlige oppfatninger i populærvitenskap, media og læremidler i lys av kilder og forskning, tror jeg at du vil bli såpass skjerpert at du vil gjøre det samme med denne boken.

Det er mange å takke når man arbeider med en slik bok. Blant dem som har gitt nyttige tilbakemeldinger på deler av manus kan nevnes Inge Andersland, Olav Hovdelien, Kristoffer Tyssøy Høisæther, Daniel Joachim Heggheim Kleiven, Heidi Løyna, Tommy Moum, Odin Nøsen, Helje Kringlebotn Sødal og selvsagt forlagets Katrine Masvie.

Det er likevel en myte at ansvaret for feil og formuleringer ikke hviler på forfatterne.

Bjørn Are Davidsen, mai 2019

Innledning

Emma spiller Assassin's Creed. Onde tempelriddere lyver og dreper og vil endre vitenskapen, siden den ikke passer med kristen tro.

– Er du ferdig med leksene?

Emma vrir, seg, mamma skal alltid ødelegge. Hun fisker opp læreboken. Astronomen Kopernikus «avviste tanken om at jorda var flat, slik mange hevdet». Men han turte ikke gi ut bok om dette fordi han «visste at paven og kirken ville straffe og fordømme ham for å tale imot Bibelens lære».

Endelig ferdig. Det er kommet en ny episode på Netflix. Oppfinneren Leonardo da Vinci slåss mot pavens leiemordere, som frykter hans kunnskap.

– Kom igjen, Emma! Møtet begynner om en halv time!

Emma har ikke veldig lyst. Hva vil de andre i klassen tenke hvis de får vite at hun fortsatt er kristen?

- Kopernikus la fram en teori om at jorda var rund.
- Det tok 300 år før kirken godtok dette.
- Hadde noen i middelalderen vitenskapelige spørsmål, henviste kirken til ... *liturgien*.
- Thomas Aquinas' vekt på naturretten var en viktig historisk hendelse i Human-Etisk Forbund.
- Kristningen av Norge førte til at fruktbarhet ble syndig.
- Opplysningsfilosofenes interesse for antikkens kulturarv skyldtes at den var upåvirket av kristendommen. Det inspirerte dem til å kjempe for demokrati og likeverd, menneskerettigheter og medisiner.
- Har kristendommen preget utviklingen i Europa? Ja, ved at latin ble språket ved universiteter.
- Krf ville forby undervisning i evolusjonslæren da Kjell Magne Bondevik var kirke- og undervisningsminister.

Nei, dette er ikke fra kommentarfelt på nettet. Det er hva Emma kan fortelle at hun leste på skolen. Hun blir ikke mer opplyftet av KRLE-boken, som hevder at «Alle livssyn har en virkelighetsoppfatning. Virkeligheten omfatter alt som er til i tid og rom».¹ Gud tilhører med andre ord ikke virkeligheten.

Vi finner slike påstander så sent som i læremidler brukt i 2019. Utdanningsmyndighetene sluttet å godkjenne lærebøker i juni 2000, men kan ikke frikjennes fra å spre forestillingen om at de fleste på Columbus' tid mente at jorden var flat, slik man gjorde i nasjonale prøver for 5. trinn i 2014. Tilsvarende har vært sagt i skolen siden 1800-tallet. Og nei, det er helt grunnleggende feil. Det er eksempel på det vi litt enkelt kan kalle en myte, i betydningen noe vi tror uten belegg i kilder eller forskning.² Samtidig inngår mange av mytene du møter i denne boken i vår kulturelle fortelling om hvem vi er og hvor vi kommer fra. Selv om myter ofte forbindes med religion, finnes de også i religionskritiske forestillinger. For mange er det en sentral sannhet at kirken i middelalderen bekjempet vitenskap og mente at jorden var flat. Det som reddet oss fra dette, var opplysningstiden. Kirken endret syn kun etter langvarig press.

Dermed kan vi høre at astronomihistorien er «nært forbundet med kampen for å vriste kunnskapshegemoniet fra kirken, og med overgangen fra et religiøst til et vitenskapelig verdensbilde», slik en redaksjonell artikkel i *Dagbladet* formulerte det i desember 2018.³

Hva gjør misvisende eller tendensiøse påstander med våre holdninger? Hva skjer når så mange læremidler omtaler *kirken* eller kristne, uansett kirkesamfunn, som noe stort sett negativt i historien? Hvor mye sitter i bakhodet når medelever – eller media – møter kristne? Hvordan har det påvirket kristnes selvbilde? Og gjør det læremidlene dårlige?

---

1 *I samme verden – religion og etikk, VG3*, s. 13. Dette er en stort sett veldig bra lærebok, så formuleringen må være en glipp.

2 Ordet «myte» er her brukt om en (ofte utbredt) *feiloppfatning*, som at vikinghjelmer hadde horn. Ordet brukes annerledes i religiøse eller litterære sammenhenger, der de gjenspeiler dypere sannheter eller støtter større fortellinger. «I dagligtale brukes ordet 'myte' som betegnelse på en vanlig, men feilaktig oppfatning», *Historie og filosofi 1*, s. 52.

3 Kilden som ble oppgitt på spørsmål var Liedman (1999). Denne læreboken ved Universitetet i Oslo avliver imidlertid mange myter om kirkens forhold til Kopernikus og Galileo, og at astronomien før 1500-tallet var basert på et religiøst verdensbilde, eller at jorden mistet verdi av ikke lenger å være i sentrum (se f.eks. s. 72–85).

Ikke nødvendigvis. Selv ellers gode læremidler kan inneholde feil, fra trivielle til tunge. Noen lærebøker imponerer med klare tekster og gode spørsmål, treffende bilder og støtteressurser som spill og video. Man brenner for undervisning. Det skorter ikke på design eller didaktikk. Denne boken fokuserer imidlertid ikke på *hvordan* noe formidles, men på *hva* som formidles. Den er ikke en systematisk analyse av alle lærebøker. I stedet ser den på typiske tendenser i hvordan enkelte tidsperioder og temaer omtales i *noen* lærebøker.

Den gjør det av flere grunner. Undervisningen er i dag mindre knyttet til lærebøker. Elever lager presentasjoner selv. Med fagfornyelsen legges det enda mer vekt på dybdelæring. Elevene oppfordres til å søke – og å ha et kritisk forhold til – informasjon på nettet og andre kilder. Mye skjer ved diskusjoner og gruppearbeid. Arbeidsmåter og læringsstrategier velges ut fra elevenes behov, læreplaner og skolens mål. Læremidlene er

omgitt av et normativt rammeverk i lover, forskrifter, læreplaner og fagplaner bestemt av norsk skolepolitikk og skolefaglige tradisjoner.⁴

I tillegg skiftes læremidler ut i alle fag, med kortere eller lengre mellomrom. Bredden blir større. I 2020–2022 får mange fag helt nye lærebøker. Jo bedre læremidler og fagdidaktikk, desto bedre er muligheten for å lære stoffet. Og desto viktigere å unngå feil. Dermed er det beklagelig at så mye så lenge har feilet i spesielt én retning. For ingen av oss lever i vakuum. Elevene møter mytene i populærkultur og sosiale medier, i tv-serier og dataspill, populærvitenskap og standup. De trenger korreksjoner, ikke flere karikaturer. Læremidler bør motvirke myter, ikke forsterke.

Kildehenvisninger – en utfordring

Det er nok enklere for elever å øve seg i kildekritikk når læremidler oppgir kilder. Dessverre er det vanskelig å finne slike i lærebøker for grunnskolen overhode. Gjør lærebokforfattere bare mindre endringer fra utgave til utgave, kan feil bli hengende igjen. Uten kilder er det umulig å etterprøve hvor lærebøker henter fakta fra. Hvor skal elevene lete? Hva skal de tro? Er alt hentet fra forfatterens eget hode? Eller fra hva andre skolebøker

---

4 Skrunes (2010), s. 16.

sa for noen tiår siden – også de uten kildehenvisninger? Får læreboken fasitstatus, og lærer ikke er kjent med noe annet, vil en slik prosess fort videreføre faktafeil.

Fortellingene i bakhodet

Men representerer ikke denne boken bare et *annet* perspektiv? Den er da ikke fasiten, den er til og med gitt ut på et kristent forlag! Hvorfor skulle den stemme bedre enn læremidler som har vært gjennom kvalitetsjekk på sekulære forlag?

Mange som lager og vurderer læremidler, har vokst opp med disse fortellingene i bakhodet. Det som sitter i ryggmargen, er vanskelig å se uten øyne i nakken. Har jeg vokst opp med en grunnskole og en videregående skole som formidlet at man i middelalderen mente at jorden var flat, at kirken forfulgte vitenskapsmenn og så videre, skal det mye til for at tanken på å sjekke kilder slår meg.⁵ For dette er jo opplagt sant!

Men selv om ikke alt skulle være helt sant, må da *vinklingen* være berettiget? Det er da ikke læremidlenes oppgave å forsvare kirkesamfunn eller vende det andre kinn til kristne? Vi trenger kritisk tenkning, ikke å glatte over kreftene som bremsset oss på veien til demokrati og likeverd!

Resultatet kan dessverre bli motsatt. I stedet for å forstå historien, utviklingen av samfunn og verdier, misforstår vi den. I stedet for å fremme tenkning og toleranse, risikerer vi å fremme fordommer og fiendebilder. I stedet for å se religioner – her spesielt kristen tro og kristne elever – som en ressurs, kan elever se dem som en hemsko.

Dette er ikke et krav om at én religion skal fremstilles mer positivt enn andre; det er en påminnelse om at én religion fremstilles langt mer negativt. Til tider tabloid. Elever kan vanskelig unngå å få skurkebilder. På den ene siden kirken, de kristne som motarbeidet fornuft og fremskritt og tvang frem sin tro ved vold og våpen, korstog og hekseprosesser. På den andre siden helter og ofre. Tross hard motstand fra kirken vant idealene fra antikken, renessansen og opplysningstiden. Vi fikk vitenskap og humanisme.

Nå betyr ikke det at pendelen må ut i motsatt retning. Overdrevent

---

5 Filsofen Morten Fastvold gjorde en god ryddejobb på Human-Etisk Forbunds landsmøte i 2015 med foredraget *Humanistiske myter – Kunsten å sjekke en god historie*, <https://humanist.no/2015/12/humanistiske-myter-kunsten-a-sjekke-en-god-historie/>, besøkt 30.03.2019.

negative perspektiver rettes ikke opp av overdrevent positive. Men hvordan kan vi vite hva som er overdrevent eller feil?

Her kommer en annen utfordring, for forsøk på nøytralitet kan også gi skjevheter. Det må være mulig å kunne si noe positivt om kirken eller kristne, uten å måtte si minst like mye kritisk. Har man et negativt bilde i bakhodet, kan selv ganske nøytrale presentasjoner oppfattes som overdrevent positive. Man tror ikke på dem. Det kan da ikke stemme at den katolske og andre kirker i langt større grad fremmet enn hemmet vitenskap? Vi kan da ikke skrive Galileo eller Bruno ut av historien?

Nei, denne boken ønsker i stedet å skrive dem inn i historien. Sammen med andre personer som det er så lett å løsrive og gjøre overdrevent negative eller positive. Vi skal gi råd om hvordan vi kan finne ut hva som faktisk stemmer. Og vi vil si noe om hvordan dette kanskje enda bedre kan formidles til barn og ungdom, også ved eksempler på samtidige kilder som sjelden eller aldri nevnes i lærebøkene.

Her er mange i samme båt, lærere som foreldre. Ikke rart at elever kan kjenne seg hjelpesløse. Man må av og til drive ganske aktiv research for å finne ut av feilene, slik Tom Egeland gjorde da han skrev utkastet gjengitt på tittelsiden.

En gjennomgang av noen titalls læremidler viser ikke overraskende et skille mellom grunnskolen og videregående. Førstnevnte har en større tendens til å viderebringe myter og misvisninger. Læremidler for videregående er mer etterrettelige, selv om det finnes feil også der, og man kan diskutere vinklinger, ikke minst effekten av periodeinndelinger. Har elever fra grunnskolen fått et grunnleggende negativt bilde av kirken og kristen tro, blir lite rettet opp av nøytrale læremidler, om man skulle finne noen slike. Selv om læremidlene for grunnskolen skulle bli rettet opp i neste runde, vil det ikke få effekt for dem som har begynt på videregående. Det blir ikke bedre av at det skal mye til før opprydding i myter kommer inn i læreplanene for grunnskolen eller videregående skole.

Ukritisk eller hyperkritisk?

Forlag og lærere bør dermed reflektere over hvordan det kan ha seg at stoff på Wikipedia og blogger på mange felt er riktigere enn læremidler i skolen. Satt på spissen: Hvordan kan vi unngå at elever enten godtar det

meste i lærebøkene ukritisk eller blir hyperkritiske og knapt godtar noe? Hva skal til for å etablere et *sunt* kritisk syn på lærebøker og kilder generelt? Og avsløre myter?

De færreste lærere er historikere eller har anledning til mye etterutdanning på feltet. Vi er alle påvirket av mange slags myter som noen kaller *faktoider*, forestillinger som holdes for å være sanne, men som altså er feil. Det stemmer ikke at vikingene hadde horn på hjelmene. Den kinesiske mur kan ikke sees fra verdensrommet. Bindersen er ikke en norsk oppfinnelse. Kirken styrte ikke astronomien.

Veien er lang fra historikere til læremidler. Det kan gå generasjoner fra noe er kjent i fagmiljøene til det kommer i lærebøkene. Læremidler fortsetter å gjengi feil, selv om mange har påpekt dem, lenge.⁶ Det er et godt spørsmål hva som skal til for å endre dette. Selv har jeg siden 1990-tallet skrevet om slike feil i bøker og artikler, også på bestilling i både *Vårt Land* og *Humanist*.⁷ Mange har stått frem i media, ikke minst i lokalaviser.⁸ Foreldre og elever har kontaktet forlag med konkrete eksempler på feil.⁹ Det kommer stort sett hyggelige svar om at man skal se på dette, et forlag ba også om å få forslag til et revidert kapittel. Denne boken er ikke skrevet for å sette forlag i forlegenhet eller henge ut lærebokforfattere. Mange gjør en god jobb. Håpet er heller at vi med denne boken kan bidra til bedre læremidler og undervisning, både før og etter de nye læremidlene som skal være klare til 2020.

---

6 Som Didrik Söderlind i *Da jorda ble flat*, <https://forskning.no/historie-vitenskapshistorie/2008/02/da-jorda-ble-flat>, *Jorda har alltid vært rund!*: <https://forskning.no/historie-vitenskapshistorie-planeter/2008/02/jorda-har-alltid-vaert-rund> og *Myten om heksebrenningene*, <https://forskning.no/historie-vitenskapshistorie/2008/02/myten-om-heksebrenningene>, alle 13. juli 2005. De to første ble også trykket i et større oppslag i Aftenposten. Ingen andre media eller forlag tok kontakt.

7 Bjørn Are Davidsen: *Mørkets makt: hvorfor faller vi så lett for myter om kristendommen?*, *Humanist* 2/2010, s. 50–67.

8 John Sylte: *Når jeg ser hva læreboken i naturfag legger frem som fakta i barneskolen blir jeg bekymret*, <https://www.rbnett.no/meninger/2018/03/20/%C2%ABN%C3%A5r-jeg-ser-hva-l%C3%A6reboken-i-Naturfag-legger-frem-som-fakta-i-barneskolen-blir-jeg-bekymret%C2%BB-16322640.ece>, besøkt 28.02.2019.

9 Mathias L. Sørbø: *Under middels om middelalderen*, <http://polykarpapologia.blogspot.com/2016/01/under-middels-om-middelalderen.html>, besøkt 28.02.2019.

Mer enn trykkfeil

Når vi skal vurdere lærebøker, er det klart at feilene kan være av flere forskjellige kategorier. Derfor må vi sortere litt. Tabellen under viser noen utfordringer.

Kategori	Utfordring i lærebøker	Eksempler
Faktafeil	Trykkfeil – opplagte feil	• Den norske grunnloven ble vedtatt i 1714 • Jens Stoltenberg var statsminister for Høyre
	Faktoider – feil som høres riktige ut	• Kirken hevdet at jorden var flat. • Tungen har et smakskart. Søtt smakes på spisen, salt og surt på sidene og bittert bakerst
Vurderings-spørsmål	Stereotypier/ stigmatisering	• Skotter er gjerrige • Jenter kan ikke lukeparkere
	Politisk/ ideologisk uenighet	• Lavere arbeidsgiveravgift vil få flere i arbeid • Bedrifter går bedre om staten styrer
	Livssynsmessig uenighet	• Mormonerkirken er best • Himmelen finnes ikke
	I strid med faglige vurderinger	• Middelalderen var mørk, uten viktig utvikling • Opplysningstiden ble drevet frem av ateister

Det er langt fra enkelt i praksis, men i prinsippet bør lærebøker verken ha politisk eller livssynsmessig slagside, eller stride mot forskning. De bør like lite være talerør for Høyre som for hinduister. Forlag og forfattere drar ikke alltid kjensel på stereotypier og stigmatisering, antagelig fordi noen perspektiver sitter for fast. Gjentar læremidlene til stadighet at kirken bekjempet kunnskap, skal det lite til for at elever som brenner for vitenskap og redelighet utvikler et fiendtlig bilde av kristne. Saken blir ikke bedre av uheldig omtale også av andre, selv om det er mer enn en generasjon siden det var vanlig å si «muhammedanere», eller at arabere ødela biblioteket i Alexandria da de erobret byen på 600-tallet.

Mye stammer fra 1800-tallet. Flere faktoider er blitt utvidet og forsterket, dels ved ideologisk religionskritikk, dels knyttet til kamp mot autoriteter, dels som festlige fortellinger om gamle dager. Når vi fremdeles møter dem, er er nok ikke grunnen først og fremst religionskritikk eller ideologisk kamp i kullissene. Det handler trolig mer om sviktende kunnskapsnivå enn om konspirasjoner. Det er mer autopilot enn analyse.

Mange jeg møter bærer med seg et klart bilde: Vi har gått fra en religiøs og følgelig fornuftsfiendtlig fortid til en opplyst, sekulær nåtid. Når Vesten på noen områder kan oppfattes som bedre enn andre kulturer, er grunnen opplysningstiden. Denne historien er på mange måter modernitetens skapelsesfortelling. Den støttes av myter og forsvares med religiøs iver. Noe skyldes en hypnotiserende dynamikk. Man deler historien i perioder. «Antikken» avløses av «middelalderen» som igjen avløses av «renessansen», «opplysningstiden» og «moderne tid». Elevene trenger knagger, typiske kjennetegn ved hver periode. Hva har endret seg? Relative forskjeller blåses opp. Nyanser og kontinuitet dempes. Trekk som finnes i mange perioder, fremheves kun i én. Resultatet gir seg selv. Middelalderen var mørk og renessansen lys. Forskjellen skyldes mindre gudstro og svakere kirke. Når kirken og troen var tilstrekkelig svekket, kunne opplysningstiden gi oss vitenskap og demokrati.

Fortellingen er besnærende. Vi har gått fra mørke til lys, fra uvitenhet til kunnskap. I en kamp mellom fornuften og fornuftens fiender. Det er en hegeliansk farget åndshistorie, med røtter tilbake til Augustins kristne fremskrittstro. Utviklingen ville vært jevn og god fra antikken til det moderne samfunn, hadde ikke middelalderen stoppet oss i tusen år.

Det hele støttes av sterke og klare påstander om hva man mente, sa og gjorde. Så sterke at de dukker opp igjen og igjen, uansett hvor mye de imøtegås. Myten om at man i middelalderen mente jorden var flat, var allerede i 1945 på britiske historikers liste over de største feiloppfatninger om historien. Forestillinger vandrer rundt som zombier, uansett hvor mange ganger de tas livet av.¹⁰ Én grunn er nok at noen av dem er fristende å bruke i undervisningen. Det finnes knapt mer minneverdige bilder enn av sjøfolk som skjelver av frykt for å falle utfor kanten av jorden. Eller en

---

10 Williamson (1945) kommenterer oppgitt at feilen fortsatt finnes i skolen og var «gjengitt som fakta i en BBC-sending så sent som i 1943».

Kopernikus som er så redd for kirken at han først på dødsleiet tør publisere en bok som viser at solen er i sentrum.

Derfor er det flott når man er bevisst at overskrifter påvirker. Det gir andre assosiasjoner å kalle perioden fra 700 til 1500 for *renessansene* – i flertall, fra den karolingske på 700–800-tallet til den italienske på 1300–1400-tallet – enn for *middelalderen*. Teknologi endrer seg raskere enn teologi. Overskriften *Boktrykkerkunsten* på perioden 1450–1600 gir andre tanker enn *Renessansen*. Å snakke om *1700-tallet* etterlater et annet inntrykk enn *Opplysningstiden*.

De færreste elever har doktorgrad. Utfordringen er ikke at de skærer dårlig på kvisser eller tror at romaner som *Da Vinci-koden* bygger på seriøs forskning. Den er langt større. For det første vil noen elever spørre seg hvor mye de kan stole på lærere og læremidler som bygger, eller har bygget, på så mange feil. For det andre fester slike fortellinger seg i bakhodet. De utgjør et ofte usagt bakteppe for samtaler i klassen og på fritiden. De påvirker elever og lærere. Noen kan føle det flaut å stå frem som kristen. De er redde for å oppfattes som dumme fordi de velger en religion som ikke bare strider mot vitenskapen, men som har bekjempet den. Fornuftige folk kan da ikke være kristne etter kirkenes årtusenlange kamp mot fornuften? Nei, gudstro skyldes rett og slett mangel på kunnskap!

Men det viser seg altså at disse fortellingene ikke har dekning i historiske kilder. Kanskje kan nettopp det poenget gi grunn til refleksjon, til å snu dette litt på hodet? Når så mange myter gjentas over så lang tid, er det fristende å spørre om det ikke heller er *mangelen* på gudstro som skyldes for lite kunnskap.

Litteraturfilosofen Roland Barthes argumenterte på 1950-tallet for at moderne myter speiler forestillinger som inngår i store fortellinger.¹¹ Mytene uttrykker alt fra drømmer og lengsler, til stivnede tankemønstre og maktstrukturer. En betydelig del handler om kirkehistorien. Jo fastere mytene sitter i bakhodet, dess vanskeligere kan det være å vedgå at historien også handler om sekulære ideologier som har dratt i feil retning, og om religiøse verdier som leder i bedre retninger – eller har vært nødvendig motvekt, for eksempel mot rasehygiene i mellomkrigstiden.

---

11 Barthes (1972).

Hvordan undervise når det er feil i lærebøkene?

Feil og diskuterbare fremstillinger er nok ikke til å unngå, enten læreboken er skrevet i 1920 eller i 2020. Det er derfor flott når lærere gjør elevene oppmerksomme på dette. Vi håper at eksemplene i denne boken kan bidra til å skape bevissthet og kristisk tenkning – og en åpenhet som gjør det naturlig å holde frem stoff fra myteleksikonet i siste del. Den kritiske tenkningen må selvfølgelig også aktiveres i møte med det som hevdes der.

Refleksjoner over slike forhold er heldigvis med i læreplanene som fra og med skoleåret 2020/21 innføres trinnvis over tre år. Det er for eksempel et erklært mål at historiefaget skal bli mer relevant ved bruk av store spørsmål og vektlegging av historiebevissthet og metode. Fire kjerneelementer har vært trukket frem:

- Historiebevissthet
- Utforskende historie og kildekritisk bevissthet
- Historisk empati, sammenhenger og perspektiver
- Mennesker og samfunn i fortid, nåtid og framtid

Historiebevissthet betyr at elevene skal forstå seg selv i en historisk sammenheng, fra fortid til fremtid. Den utvikles ved utforskende arbeid med historie der elevene får kildekritisk bevissthet og lærer å se ulike perspektiver og sammenhenger. Mye handler også om å forstå fortidens levende mennesker, ved historisk empati.

Utforskende historie og kildekritisk bevissthet betyr at elevene skal vurdere hvordan vi får kunnskap om historien. Hva vet vi? Hvordan vet vi? Hva gjør vi når kildene er mangefulle? Her skal elevene kunne forme egne fortellinger om fortiden ved å innhente og tolke historisk materiale kildekritisk.

Historisk empati betyr blant annet at elevene skal kunne forstå sammenhenger, årsaker og virkninger. Hva er det som endrer seg i historien? Hva er mer stabilt? Hva er grunnene til dette? Her er det også viktig å forstå utfordringer og handlinger i lys av tiden man levde i. Hva kunne fortidens mennesker valgt annerledes? Hva burde de valgt?

Mennesker og samfunn i fortid, nåtid og framtid betyr at elevene skal arbeide med større spørsmål for å forstå sammenhenger og utviklingstrekk. Hva skjer i ulike perioder? Hva er drivkreftene? Hva kan dette bety for oss i dag – og i fremtiden?

En slik kritisk og utforskende holdning må også handle om lærebøkene – og om historikere. Vi trenger noe vi kan kalle for *historiekritikk*. Det har av ulike grunner utviklet seg vinklinger på historien som gjør at også skolebøker og undervisning kan være farget av politiske, religiøse eller antireligiøse ståsteder.

Formålsparagrafen forplikter – og utfordrer

En undervisning som etter formålsparagrafen skal «bygge på grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon», bør ikke spre falske fortellinger om denne arven. Skal skolen gi «elevane og lærlingane historisk og kulturell innsikt og forankring», er det avgjørende å bygge på kilder fremfor myter. Ellers vil undervisningen ikke «bidra til å utvide kjennskapet til og forståinga av den nasjonale kulturarven og vår felles internasjonale kulturtradisjon», men skape eller forsterke fordommer om disse.

Formålsparagrafen ble vedtatt høsten 2008 av et samlet storting. Med den finnes en demokratisk forankret verdiplattform som rammer inn alt som skjer i skolen. At lærebøkene skal være upartiske, betyr ikke at de skal eller kan være verdimesig helt nøytrale. Skal noen verdier komme til uttrykk i lærebøkene, er det verdiene i formålsparagrafen. Samtidig bør lærebøkene holde et høyt faglig nivå og være godt skrevet. Hvordan stoffet presenteres – det didaktiske – er også avgjørende.

Dessverre viser en gjennomgang av lærebøker at mange vinklinger og påstander i mindre grad er hentet fra moderne forskning enn fra ideologiske strømninger på 1800- og 1900-tallet, fra romantikken til marxismen. Radikalt tankegodts har et stykke på vei formet formidlingen av historien. I dag møter elevene også populistiske perspektiver i debattfora og deler av media. Elevene bør få se eksempler på alt dette, for å forstå hvor ulikt man kan fremstille samme periode eller tema avhengig av hvilke briller man har på seg.

Samfunnsreformer virker sjelden kun positivt. Men det er heller ikke slik at de kun virker negativt. De seneste 100 år har det imidlertid vært vanskelig å finne lærebøker som omtaler kristningen av Norge som mer enn noe trivielt eller mørkt. Oppmerksomheten rettes ofte mot maktspillet, ikke på mulige positive betydninger. Læremidlene trekker få linjer fra

kristningen til jus og rettsstat, skriftspråk og universiteter, pengeøkonomi og teknologiutvikling, menneskesyn og samhörighet med Europa.

De nærmeste årene kommer en rekke tusenårsmarkeringer på veien mot nasjonsjubileet i 2030. Skolen vil få mange anledninger til å aktualisere lokale, nasjonale og internasjonale kulturtradisjoner. Dette handler om alt fra en lang kristningsprosess via utviklingen av kristenretten fra 1024 til landsloven i 1274 – og Norge som nasjon.

Myter og selvkritikk

Dette betyr langt fra at alt kritisk om kirkesamfunn eller kristne er feil. Elever må ikke få en ensidig motsatt fortelling om veien fra fortidens lys til dagens mørke. Selv om alle tider har mørke og lyse sider, har det opplagt skjedd en dramatisk forbedring de seneste par tusen år, enten vi snakker om lover eller legemidler, politisk eller personlig frihet, mat eller menneskerettigheter. Men historiske kilder gir heller ikke grunnlag for å si at alt dette hele veien har skjedd *på tross av* kristne impulser. Kanskje kan det noen ganger til og med være motsatt? Hva hadde skjedd *uten* kristne impulser?

Verken den katolske kirken, ortodokse eller protestantiske kirker er hevet over kritikk. Tvert imot er kritikk viktig. Kirker har ved mange anledninger støttet uheldige samfunnsformer, for ikke å si legitimere brutale overgrep. Men det kan også argumenteres for at kristen tro har bidratt med viktig inspirasjon og ressurser til å løfte frem vesentlige verdier, inkludert selvkritikk. Noe vi ikke har mindre behov for i fremtiden.